

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Ortadoğu'daki Yaratılış Mitoslarında Hava, Su ve Toprak Fenomenleri

Phenomenon of Air, Water, and Soil in Creation Myths of Middle East

İsmet Tunç* - Nurgül Çelebi**

Abstract: Creation is one of the most curious subjects from past to present. Human beings always show an interest in how the world they live in and they are created. Naturally, many types of narration have developed on the subject. The geography of the Middle East is home to the oldest and most original of these narratives. In this way, it becomes possible to trace of similar cultural and religious transfers. It is seen that some phenomena, especially about creation, are used similarly in various cultures. The most frequently mentioned them are the phenomena of air, water and soil. Therefore, this study focuses on the event of creation through the phenomena of air, water and soil. These phenomena take an important place in both mythological and religious traditions. In this study, the similarities and differences between myths will be determined by referring to the myths of the creation in the Middle Eastern cultures. In addition, the religious thought of the Middle East will be tried to be understood through some cultural phenomena that are the source of monotheistic religions among these myths. Especially, the creation stories of Sumerian, Babylonian, Egyptian mythologies, which are the earliest civilizations, will be discussed and the phenomena of water, air and soil in these myths will be examined. Besides, it will be tried to determine how the Jewish tradition -as the earliest monotheistic religion- was affected by these myths. The effect of these phenomena will be examined on the creation story in Christianity and Islam, which was born and spread in the Middle East. The myths and religions, which are common in this region and define the boundaries of this study, will mostly be discussed according to historical comparative method and phenomenological method.

Structured Abstract: The subject of creation is one of the most curious subjects about the past. The subject of how people and the world they live in was created has always been interesting. It is inevitable that many studies and researches will emerge on this subject. The subject is researched by all branches of science. Although it is not possible to reach clear data on this subject, it would be appropriate to say that there is an increasing interest. In this study, which focuses on the importance of air, water and soil phenomena in creation, the creation mythologies in the Middle East geography constitute the general framework. Because it is seen that the phenomena on this subject take place in many cultures and religions in a similar way. The study was mostly handled according to the historical comparison method and the phenomenological method. In this research, creation stories in Sumerian, Babylonian and Egyptian mythologies were discussed, limited to the Middle East region. In addition, the reflections of these narratives in Jewish, Christian and Islamic

* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.
Asst. Prof. Şırnak University, Faculty of Theology, Department of History of Religions.

ORCID 0000-0002-4767-8412

tuncismet@gmail.com

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.
PhD student, Ankara University, Social Sciences Institute, Department of History of Religions

ORCID 0000-0002-8011-0132

nurgul.celebi85@gmail.com

Cite as/ Atıf: Tunç, İ. & Çelebi, N. (2021). Ortadoğu'daki yaratılış mitoslarında hava, su ve toprak fenomenleri.
Turkish Studies - Language, 16(3), 1715-1729. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52125>

Received/Geliş: 17 July/ Temmuz 2021

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 23 September/Eylül 2021

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2021

CC BY-NC 4.0

cultures were evaluated. Thus, it is aimed to understand the way similar phenomena take place in religions and cultures. Since the Middle East region, which has a very important place in the history of humanity, hosts a common religion and culture, the idea that most of the facts will be similar in the creation event has been a guide for the study. It has been tried to reveal the importance and value of the concept of myth for the mentioned civilizations fed from a common source. By mentioning the close relationship between religion and mythology, the ways in which they are embedded in the human mind are tried to be understood. The most well-known creation myth of the Mesopotamian region is the Enuma Elish. In this myth, the subject of how the gods and then man were created is discussed. Likewise, it is seen that the Sumerian and Egyptian creation myths have many similarities with the Enuma Elish myth. The first thing that draws attention in each of these myths is that there was chaos in the beginning. The elimination of chaos was possible by the establishment of order. It is clear that this initial narrative has left quite distinct traces on the religions and cultures of the Middle East. In the first stage of creation, it is seen that the main substance of the universe and the basic element in the existence of chaos is water. Then the separation of heaven and earth symbolizes the transition from chaos to order. In the creation myths, water and air are considered together, and air is involved in the separation of the earth and the sky. Water attracts attention as a common phenomenon in many cultures. In the Abrahamic religious traditions, as in the ancient civilizations, water takes place in the beginning in a similar way. Thus, after God's domination of water and ending the chaos, a suitable environment was provided for all kinds of creatures to be created. Forming the water in the establishment of order results in the separation of the earth and the sky. In addition to the phenomena of air and water, it is seen that the solid phenomenon has a very important place in the creation myths. While the phenomena of water and air are the basic matter in the creation of the universe, the main substance in the creation of man is the soil. In these myths, people were created from soil and/or mud by gods or gods. It is also seen when man was created from mud mixed with the blood of the gods. Especially in Sumerian mythology, the existence of many gods is encountered in the creation of man. In the Sumerian and Babylonian myths, the reason for the creation of man was to serve the gods. Unlike these two myths, the most striking thing in the creation of man in the Egyptian creation myth is the existence of a potter's wheel. In Egyptian tradition, it is seen that the creation of man is not as emphasized as in Sumerian and Babylonian mythologies. The soil phenomenon, which gains importance as the source of life in most cultures, has an important place not only in myths but also in monotheistic religions. In the event of creation in Abrahamic religions, the basic substance in the creation of man is the phenomenon of soil. In the sacred texts of these religions, it is stated that Adam, who is accepted as the first human being, was created from soil by God. As seen throughout the study, the first substance of chaos in the first creation is considered to be water and it has an important role in the transition to order. Before the universe was created, the earth and sky were adjacent. It is understood that the phenomenon of the universe emerged when these were separated from each other by air. The belief that man was created after the creation of the universe has a similar place in both the aforementioned myths and monotheistic religions. Thus, a cultural similarity can be seen between mythological culture and monotheistic religions. At the same time, the possible reflections of mythological culture on religions are better understood.

Keywords: History of Religions, religion, creation, mythos, Middle East Mythology, air, water, soil

Öz: Yaratılış, geçmişten günümüze en çok merak edilen konuların başında gelmektedir. İnsanlar, içinde yaşadıkları dünyanın ve kendilerinin nasıl yaratıldıklarına daima ilgi göstermişlerdir. Doğal olarak konuyla ilgili pekçok anlatım türü gelişmiştir. Ortadoğu coğrafyası bu anlatımların en eski ve en özgün olanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu sayede, birbirine benzer kültürel ve dinî aktarımların izlerini sürmek mümkün hâle gelmektedir. Özellikle yaratılış konusunda kimi fenomenlerin çeşitli kültürlerde birbirine benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunların en fazla dile getirilenleri hava, su ve toprak fenomenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma hava, su ve toprak olguları üzerinden yaratılış hadisesine odaklanmaktadır. Hem mitolojik hem de dinî geleneklerde bu olgular önemli bir yer almaktadır. Bu çalışmada Ortadoğu kültürlerinin yaratılış mitoslarına değinilerek bu mitoslar arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca İbranî dinî geleneğinin bu mitoslardan ne ölçüde etkilendiği saptanmaya çalışılacaktır. Ortadoğu coğrafyasında doğup yayılan Hıristiyanlık ve İslam'daki yaratılış hadisesinde de söz konusu fenomenlerin etkisi incelenecektir. Bu çalışmanın sınırlarını belirleyen

bölgede yaygın olan mit ve dinler, çoğunlukla tarihi karşılaştırma metoda ve fenomenolojik yöneme göre ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, din, yaratılış, mitos, Ortadoğu Mitolojisi, hava, su, toprak

Giriş

İnsanoğlunun tarih boyunca ilgilendiği temel meselelerin başında yaratılış konusu gelmektedir. İnsanın nerede ve nasıl yaratıldığı, yapısındaki temel maddeler, yaratma eyleminin gerekçesi gibi meseleler her daim tartışma konusu olmuştur. Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes gibi antik çağ filozofları da bu konu üzerine yoğunlaşmış ve insanın yaratılışında *arkhe* olarak adlandırdıkları ilk maddeyi su, hava ve toprak elementleriyle izah etmeye çalışmışlardır (Arslan, 2006: 88, 100, 118). Onların bu teorilerinin yaratılış mitoslarındaki anlatılarla benzerliği dikkat çekicidir. Keza İbrahimî dinlerdeki yaratılış hadiselerinin de kendilerinden binlerce yıl önce yazılmış olan çivi yazısı tabletlerdeki yaratılış süreçleriyle benzeşen noktaları, bu konu üzerinde hassasiyetle durulması gerektiğini göstermektedir. Kutsal metinlerin yanı sıra çoğu mitosta da yaratılış hadisesinin, birbirinden farklı varyantlarla geniş yer tutması bu konuya duyulan merakı arttırmıştır.

Her toplumun yaratılış konusunda çeşitli açıklamaları; kimi zaman benzer kimi zamansa farklı teorileri olmuştur. Bu toplumlar sahip oldukları birikim, çevresel faktörler, geçim kaynakları ve din gibi çeşitli faktörlerin olanak tanıdığı ölçüde evrenin ve insanın yaratılışını açıklamaya çalışmışlardır. Konuya dair izahlar kimi zaman evrensel benzerlikler taşırken kimi zaman da yerel ve kültürel unsurların hâkim olduğu kendine özgü açıklamalarla sınırlı kalabilmektedir (Sina & Tufeyl, 2004: 75). Yaratılış meselesini konu edinen çoğu mitosların çokluğu ve çeşitliliği de ortak bir paydada birleşmeyi güçleştirmektedir. Keza “mitlerin tarihsel, felsefi, sosyolojik, psikolojik ve tabii ki folklorik ve itikadi olmak üzere dikkate alınması gereken pek çok kompleks boyutunun” (Ocak, 2009: 139) olması da başka bir zorluğu beraberinde getirmektedir. Üzerinde uzlaşılmış bir mitos tanımının bulunmamasına rağmen “mitosların kutsala atıfta bulunduğu, başka bir ifadeyle; kutsal bir öykü anlattığı” fikri çoğu bilim insanı tarafından kabul görmektedir. (Demir, 2019: 12-13.

Yaratılış konusunda kutsal kitaplar ve bilimsel çalışmalar yaratılışı kendi bakış açıları ve imkânları çerçevesinde açıklamaya çalışırlar. Birbirine zıt gibi görünen bu kaynaklarda belli ölçülerde uyum söz konusu iken, kimi zaman da tartışmalar ortaya çıkabilmektedir. Buradaki temel problem, akıl ve dinin konumu ve/veya kimi zaman dinin bir hakikat olarak kabul edilmemesidir. Çoğu zaman dine ait kavramlar göz ardı edilerek bir tanım teorisi geliştirilmiş ve bilim, dinin metafizik boyutlarının karşısı olarak konumlandırılmıştır. Halbuki dinin temel fonksiyonu, hayatın anlamının ne olduğu, insanın ve evrenin yaratılma gerekçesi gibi temel varoluşsal konularda insana yol göstermektir. Yaratılış gibi tartışmalı bazı alanlara ait konular üzerinde görüş beyan etmek bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Çünkü bu alan, nesnel veriler elde edilerek kanıtlara ulaşma bakımından genel geçer kanunlara sahip olmadığından öznel yargılar doğurabilmektedir. Hem kutsal metinler hem de insanların yaşantılarıyla aktarılıp yer etmiş ve zamanla inanca dönüşmüş kimi anlatılar, yaratılış konusunda başvuru temel kaynaklar olarak önemlerini korumaktadırlar. Bu konuya arkeolojik kalıntıların sağladığı veriler de eklendiğinde çok sayıda farklı anlatım biçimi ortaya çıkabilmektedir.

Yaratılış konusunda gerek mitolojik anlatılarda gerekse de dinî metinlerde hava, su ve toprak fenomenleri konusunda pek çok ifade yer almaktadır. Bu bakımdan bu fenomenlerin mitolojik anlatımlarda ve vahye dayanan dinlerin kutsal metinlerinde nasıl işlendiği önem kazanmaktadır. Bu üç fenomenin yanı sıra ateş fenomeni de Ortadoğu mitolojilerinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte; daha çok eskatoloji mitoslarında yer edinmesi nedeniyle makalemizin çerçevesi dışında tutulmuştur. Söz konusu yaratılış mitoslarında ateş fenomenine rastlanmamış;

dolayısıyla makalemizde hava, su ve toprak fenomenleri ele alınmıştır. Bu üç fenomenin yaratılış mitoslarında yer alışı biçimi ve varyantlarının benzerlikleri üzerinden kimi değerlendirmelere başvurulmuştur. Buna göre çok tanrılı yapıda olan ve arkeolojik çalışmalar sayesinde ortaya çıkan tabletlerdeki mitolojik anlatımların yoğun olduğu Ortadoğu coğrafyasında, bu anlatımların vahye dayalı dinî metinlerle paralellik göstermesi şaşırtıcı değildir. Çünkü antropolojik açıdan kültür kavramı, genel olarak belli bölgelerdeki toplulukların toplumsal hayatta benzer özellikler göstermelerinin ve kültürel olarak birbirlerini beslemelerinin çok doğal olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan yapılan çalışmalarda da bu kültürel geçişler ve izler net bir şekilde görülmektedir (Çığ, 2016: 35 vd.). Sümer, Babil ve Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada birbirinden farklı birçok mitos, Ortadoğu coğrafyasında etkili olmuştur. Ortadoğu kökenli dinî gelenek ve inançlarda yaratılış olgusunun anlaşılabilir ölçüde benzer olması ve bu geleneklerin kutsal kitaplarında da yer alması, bu anlatımların dikkatle incelenmesini önemli kılmaktadır. Bu çalışmada söz konusu Sümer, Babil ve Mısır mitolojilerinde geçen yaratılış hadiselerindeki benzerlik ve farklılıklarının anlaşılması ve bahse konu olan hava, su ve toprak fenomenleri özelinde; mitolojik unsurların bölgedeki İbrahimî dinlere nasıl ve ne derece yansımış olabileceği konusunun incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bunların İbrahimî dinî geleneklerin kutsal metinlerinde geçen yaratılış hadiselerinde söz konusu üç fenomenin durumu hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anadolu, Mısır, Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve İran'a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsayan Ortadoğu (Kuhrt, 2010), çoğu medeniyetin kültürel izlerine hem mevcut ardılları olan milletler hem de etkileşimde oldukları ve başka yerlere göç eden topluluklar sayesinde günümüze kadar ev sahipliği yapmıştır (Pollock, 2017: 46-47; Harmanşak, 2020).

Tek tanrılı dinî geleneğin henüz oluşmadığı dönemlerde, Ortadoğu coğrafyasında çeşitli inanç formlarının varlığı söz konusudur. Bunlarla ilgili başta arkeolojik kalıntılar olmak üzere, ulaşılabilen veriler o dönemin toplulukları hakkında pek çok ayrıntıya ulaşmamıza olanak tanımaktadır (Demirci, 2017: 2). Ortadoğu kökenli dinî geleneklerin fazla olması ve bunlara ilişkin çok sayıda arkeolojik materyalin bulunması, ayrıca bu inançların birbirini etkilemesi ve birbirine karışması sebebiyle bölgenin başta din ve kültürel bakımdan anlaşılması güç hâle gelmektedir. Oysa Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet gibi büyük ve sistemli dinî gelenekleri incelemek, antik dönem uygarlıklarına ait dinleri incelemekten daha kolaydır. Çünkü bu dinlere ait belli inanç ve ritüeller sistemli bir bütün haline getirilebilmiştir (Çoban, 2015: 504). Antik dönem uygarlıklarına ait bilgiler genellikle çivi yazılı tabletler ve arkeolojik kalıntılardan sağlanmaktadır. Bunların vahye dayalı dinlerin metinlerinden sayıca çok daha fazla olması aynı zamanda araştırmacı açısından metodolojik bir zorluğu da beraberinde getirmektedir (Demirci, 2017: 2). Geçmiş toplumlara ait belli bir tasavvurunun oluşması, çoğunlukla araştırmacının bilgi birikimi aracılığıyla var olan materyalin uygun bir şekilde yorumlanmasıyla mümkün hâle gelmektedir. Bu bağlamda mitolojik argümanları, büyük dinî geleneklerin kutsal metinleri gibi düşünmemekte fayda vardır. Her şeyden önce mitolojik anlatımlar büyük oranda sözlü anlatımlar olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu kapsamda çoğu zaman kutsal metinler gibi denetime tabi olmaları beklenmemelidir.

Mitoloji ve din arasında derin bir ilişki mevcuttur. Mitler sadece bir öykü olarak anlatılmanın ötesine yaşayan bir gerçeklik olarak kabul edilir. Malinowski (2000: 98)'nin dikkat çektiği gibi, yaratılış, ilk günah, İsa'nın fedakârca ölümündeki detaylarını aktaran İncil anlatıları bir Hıristiyan için nasıl gerçekse pek çok antik dönem ve geleneksel yaşam tarzına sahip topluluklarda mitler aynı gerçekliğe sahiptir. Bu bakımdan mitolojiler, toplumsal yaşamı çoğunlukla düzenleyici ve kural koyucu özelliklerinden dolayı din ile benzer işlev görürler.

Karen Armstrong mitlerin gerçek olaylara dayanan bilgiler aktarmalarından ziyade etkili oldukları için gerçek olduklarını ifade etmektedir. Ona göre mitlerin başarılı olması, hayatın derin anlamına yeni anlamlar yüklemesi ve ışık tutmasıyla mümkün olmaktadır. Aksi takdirde mit başarısız olmuş demektir (Armstrong, 2006: 12). Mitler gerçekte insanın yaşamsal faaliyetlerinin çoğunda yer edinir ya da bunlara kaynaklık ederler. Bu bakımdan hayata dair pek çok tasarımda

mitlerin etkisi vardır. Sanat, edebiyat, müzik, görsel sanatlara değin geniş bir alanda bu mitlerin izdüşümlerine rastlamak mümkündür ve birçok alanda mitoloji, temel başvuru kaynağı durumundadır (Tunç ve Çelebi, 2019: 586). Bunun sebebi, kültürel aktarımın sağlanması ve insan yaşamında birtakım manevi unsurları devam ettirme arzusu olarak izah edilebilir. Modern dönemin inanç doktrinleri ile antik dönemin mitolojik açıdan inanç motifleriyle farklılıklarının olması gayet olağan bir durumdur. Dolayısıyla günümüzde arkeoloji, antropoloji ve buna benzer alanlarda yapılan çalışmalar kültürel bir devamlılığın olduğunu ve bu inanç formlarının kültürel aktarım yoluyla varlıklarını devam ettirdiklerini göstermektedir.

Mitler, toplulukların davranış modelleri hakkında bizlere ipuçları verirler. En gelişmiş topluluklardan en geleneksel ya da en basit araç-gereç teknolojisine sahip ve iptidai olarak tanımlanan topluluklara kadar her toplum kendine özgü mitoslara sahiptir. Bu bakımdan bir kültüre ait manevî hayat ancak mitoslarda açığa çıkmaktadır. Eliade (2001: 20), mitlerin üstlendikleri görevin yalnızca insanların, hayvanların ve bitkilerin geçmişine dair bilgi vermekle kalmadıklarını, bunların geçmişten günümüze yaşanan tüm sürecin ve değişimin aktarılmasını sağladıkları için doğal olarak önem kazandıklarına dikkat çekmektedir. Böylece olay ve olgulara bakış açısında bir tutarlılık ve devamlılık ortaya çıkmakta, neden-sonuç ilişkisi bağlamında insanın içinde yaşadığı dünyayı daha iyi algılamasına yardımcı olmaktadır.

Dinlerin kutsal metinlerinde mitolojik anekdotlara benzer pasajlar yer almaktadır. İnsanların zihinlerinde bu ifadelerin yer alması çoğu zaman mitolojik anlatımların sağladığı malzemeler aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda din ve dine ilişkin tüm inançlar dahil, bir toplumu temsil eden unsurlar başka topluluk ya da toplumlarca kültürel olarak aktarılma yoluyla anlam kazanmakta ve çeşitlenmektedir. Bu bakımdan mitoslara sadece geçmişin hikâyeleri ya da abartılmış kimi anlatılar olarak yaklaşmak tarihsel süreci görmezden gelmek anlamına gelmektedir. Batuk (2006, 11)'a göre mit sayesinde başlangıçta bir öykünün meydana gelmesi sağlanmış olmaktadır. Bundandır ki başlangıç düzeyinde yer alan öykülerin varlığı her zaman önemsenir. İnsanlar ya da toplumlar bu ilk ve en erken öykü sayesinde bir varlık oluşturma imkânı elde ederler. Bu bir bakıma kişinin anlam dünyasının zenginleşmesini ve hayata değerler katmasını sağlar. Bu bakımdan Ortadoğu uygarlıklarından edinilen veriler göz önüne alındığında, bu uygarlıklar çağdaşlarına göre oldukça ilerlemiş uygarlıklar oldukları görülmektedir. Özellikle tabletlerden edinilen zengin veriler, bu uygarlıkların inanç zenginliklerini anlamayı olanaklı kılmaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu'yu "arkaik, özgün ve doğurgan bir kültür bölgesi" şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır. Ortadoğu coğrafyası, sayısız mitolojik anlatımı bünyesinde barındıran ve hâlâ dünyanın önemli bir inanç merkezi olma özelliği göstermektedir. "Doğurgan bir kültür bölgesi" ifadesiyle Ortadoğu'nun pek çok uygarlığının birbirinden ödünç aldığı kültürel öğelerin yeni biçim ve özellikler eklenerek mitolojik alanda bir çeşitliliğe olanak sağladığı kastedilmektedir. Ortadoğu uygarlığının bu özelliği mitoloji ile dinî gelenekler arasındaki ilişkinin görülmesi açısından önem arz etmektedir. Bu ilişki mitosların gerçekliğine vurgu yapmak için iyi bir neden olabilmektedir (Bottéro & Kramer, 2017: 4).

Arkaik dünya uygarlıklarının günlük hayattaki eylem ve düşüncelerinde ortaya çıkan dinsel olgular günümüz perspektifinden bakıldığında çok da anlamlı kabul edilemeyebilir. Bu düşünceler, bugün sahip olduğumuz dünya görüşü, din bilimleri ve rasyonel düşüncelerden kaynaklanabilir. Fakat antik dönem günlük yaşamın belli aktiviteleri dinî yaşamın bir parçası olarak icra edilmektedir. Yani yaşamın devamı için gerçekleştirilen evlenme, avlanma, tarlada çalışma, oyun oynama, dans, çatışma vb. aktiviteler kutsal alanda icra edilen çeşitli eylem ve aktiviteler olarak kutsal alana dahil edilebilir. Bu bakımdan o dönemi din dışı olarak görmemek gerekir. Nitekim Eliade, arkaik dünyada meydana gelen ve belirli amaçlara yönelik eylemleri birer ritüel olarak kabul edilmesi gerektiğini salık vermektedir (Eliade, 1994: 41). Dolayısıyla günümüzde manevi anlamda değer kazanan çeşitli söz ve eylemler aynı şekilde antik dönem uygarlıkları için de manevi alana ilişkindir ve bunlar dinseliliğin parçası olarak yerine getirilmektedir.

Yaratılış mitosları

Mitoloji, daha önce vurgulandığı gibi belli alanlardaki konulara yoğunlaşan bir disiplindir. Bu konular içinde yaratılış önemli bir yer tutmaktadır. Yaratılış konusu toplumların kendi dinî görüşleri çerçevesinde şekillenmekte ve bu bakımdan benzerliklerin yanında farklı anlatımlar söz konusu olabilmektedir. Dinlerin yaratma konusundaki ortak görüşleri, bir yaratıcı tarafından yaratılan insanın zamanla çoğaldığı şeklindedir. Tek tanrılı dinlerde tanrı tarafından yaratma eylemi gerçekleştirilirken çok tanrılı tasavvurlarının hâkim olduğu dinlerde veya inanç sistemlerinde ise insanın yüce bir kuvvet tarafından yaratıldığına inanılmaktadır. Bu bakımdan yaratılışa dair çok sayıda ve birbirinden farklı görüşlerin olduğu göz önüne alındığında konu hakkında kesin ifadeler kullanılmaktan kaçınılmıştır. Bunun nedeni, kutsal metinlerin anlatımlarının test edilebilir bir özellikte olmayışıdır (Aydın, 2004; Öztürk, 2016).

Yaratılış hakkında dinsel otoritelerin görüşleri ve kutsal metinler genellikle sorgulanmaz. Tanrı'nın yeri, göğü, insanı ve diğer canlıları yaratması açık şekilde ifade edilmiştir (Yaratılış: 1/1-25). Kur'an'da insanın yaratılışı yüz ayette konu edinilmektedir. Yine elli ayette göklerin ve yerin yaratılması hadisesinden bahsedilmektedir (Bakara 2/28, En'âm 6/2, Hicr 15/26, Tâhâ 20/55, Mü'minûn 23/12, Furkân 25/54, Kâf 50/16, Alak 96/2, Âl-i İmrân 3/191; Sâd 38/27 vd.; Çağrıcı, 2013: 324-329). Özellikle teosentrik bakış açısı ya da kutsal metinlerin doğrudan bilgi kaynağı olduğu açıklamalar tam bir bağlılıkla kabul edilmekte fakat geçmişte nelerin yaşanmış olabileceğini merak edenler için yeni araştırma alanları ve konuları ortaya çıkmaktadır. Bu durum da kimi zaman inanç ile çelişik gözükken bazı yorum, değerlendirme ve argümanlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda yaratılış konusu, sadece din bilimlerinin inananlara yönelik açıklamaları ile anlaşılması kolay gözükmemektedir. Bu durumda sosyal bilimlerin yanında doğa bilimlerine ait çeşitli bilim dalları için elverişli bir araştırma alanı olabilmektedir. Örneğin kutsal kitapların çeşitli anlatımlarının arkeolojik ya da fosil kayıtları bu şekilde araştırma konusu olabilmektedir. Yine yaratılış konusunun mitolojik anlatımı kimi zaman farklı olay ve olgularla bir araya getirilirken, yaratılışın öznesi genelde benzer anlatımlarla yer almaktadır. Tek tanrılı dinî gelenekteki yaratılış anlatıları tanrının gücü ve yüceliğine vurgu yaparak oldukça net ve kısa ifadeler kullanılarak tamamlanmaktadır. Mitolojik anlatımlar da ise daha ayrıntılı ve söyleme dayalı bir anlatı söz konusudur.

Babil Yaratılış mitosu Enuma Eliş Mezopotamya bölgesinin en bilinen yaratılış mitosu olarak göze çarpmaktadır. Bu yaratılış mitosu tanrıların nasıl ortaya çıktığını anlatan bir şiirle başlamaktadır (Armstrong, 2006: 47). Destana göre ilk kaos ve tanrıların doğumu şu şekilde dile getirilmektedir:

O zamanki yukarıda
Henüz gökyüzünün adı konmamışken
Burada, aşağıda yeryüzüne
Henüz ad verilmemişken
Sadece ilk-Apsu,
Ataları,
Ve Ana Tiamat
Hepsini Doğuran
Birbirine karıştırıyorlardı
Sularını:
Ne kamışlar toplamıştı kümeler halinde
Ne de sazlıklar seçilebiliyordu.
Ve o sıralardan tanrılardan
Hiçbiri yoktu daha ortada,
Ne bir isimleri vardı
Ne de kaderleri bahşedilmişti,
Tanrılar (Apsu-Tiamat)'da

Üretildi:
Lahmu ve Lahamu çıktılar ortaya
Ve isimleriyle çağrıldılar

...

Şiir bu şekilde devam etmektedir (Bottero & Kramer, 2017: 692). Buna göre hiçbir tanrı yoktan var olmamıştır. *Exnihilo* yani hiç yoktan yaratılış, geçmiş dönem uygarlıklarında mevcut değildir. Temel eylem, başlangıçta var olan kaos ve kargaşaya bir düzen verme isteğiyle ya da gerekliliğiyle başlamaktadır. Böylece yaratılışın ilk sahfası öncelikle kausun ortadan kaldırılmasını içermekte ve yaratılış belli bir düzenin sağlanmasıyla mümkün olmuştur (Hooke, 1993: 24).

Babil Yaratılış Mitosunun (Enuma Eliş) yanı sıra onunla birçok yönden benzer olan başka yaratılış mitosları da vardır. Sümer Yaratılış Mitosu ile Mısır Yaratılış Mitosu (Ra'nın hikayesi) bunların en iyi bilinenleridir. Bu üç mitos, özellikle Ortadoğu dinleri ve inançları üzerinde hissedilir şekilde etkilidir. Aralarındaki bazı farklılıklar olmakla birlikte bu mitoslarda genel olarak benzer olan yönler; yaratılış hadisesinin ilk safhasında yer ve gökyüzü birbirinden ayrılmaktadır. Yine ilk insanın topraktan veya balçık benzeri bir maddeden yaratılması, insanın düşüşü veya bazı mitoslarda anlatıldığı gibi ilk tanrısal anne-babaya karşı gelen tanrısal çocuğun onlara karşı savaşması, son olarak da yeniden doğuş olayları sıralanmaktadır. Çalışmanın konusu gereği yer ve gökyüzünü birbirinden ayıran hava ve su fenomenleri ile insanın yaratım maddesi olan toprak fenomenini incelemek amacıyla yaratılışın ilk iki evresi odak noktası olacaktır. Yaratılıştaki yer ve göğün birbirinden ayrılıp yaratılışın meydana gelmesi esnasında aynı düzlemde ele alınmalarından dolayı hava ve su fenomenleri aynı başlık altında değerlendirilmiştir. Çünkü fenomenlerin yaratılıştaki birbiri ile olan ilişkileri, birbirinden ayrı değerlendirilmeye imkân tanımamaktadır.

Yer ve göğün ayrılmasında hava ve su fenomenleri

Kozmogoni mitlerinin çoğunda başlangıç evresinin kaos olarak işlendiği görülmektedir. Bu mitlere göre evren su üzerinde bir kaos ile başlar (Bratton, 1995, 28). Evrenin ana maddesi olarak görülen su aslında kausun kendisi olarak nitelendirilmektedir. Genişleyen bir gaz kütlesi içinde düzensiz gezegenlerin bulunduğu evrim kuramındaki gibi sürekli genişleyen bir evren tasviri dikkat çekmektedir. Evren her ne kadar genişlese de bu, ana maddenin dışına çıkamamakta ve kausun sınırları içinde kalmaktadır. Bu tasvir, ana rahminde büyüyen bir cenini andırmaktadır. Keza, kozmogonide kaosu oluşturan su bir nevi ana rahmi olarak da görülmekte ve dışıl enerjiyi, doğurganlığı temsil etmektedir. Bu suyun gizli güçleri sayesinde büyüsel bir işleve sahip olduğuna da inanılmaktadır (Esin, 2018).

Söz konusu kaostan düzene geçişte en önemli aşama yer ve göğün birbirinden ayrılması hususudur. Bu iki unsurun birbirinden hava aracılığıyla ayrıldığı inancı hâkim olmakla birlikte yer ve gök yaratılmadan önce suyun varlığı mevcuttur. Bunların bir kısmında başlangıçta var olan "İlksel Deniz" tüm yaşamın türediği bir su kaynağı olarak tarif edilmektedir (Esin, 2018: 62). İlk su yaratılmıştır ve yaratıcı suya hükmederek canlılar için bir yaşam alanı meydana getirilmiştir (Öztürk, 2015: 259; Hûd: 11/7). Dolayısıyla suyun yaşamın kaynağı olarak kabul edilmesi düşüncesi yaygın bir kabuldür (Gül, 2014: 186). Babil yaratılış mitolojisinde ilk tanrılar sulu bir tözden türemiştir. Tuzlu ve acı sular birbirine karışmış, gökyüzü ve yeryüzü birbirinden ayrı olmayan bir bütün olarak betimlenmiştir. Benzer şekilde Mısır mitolojisinde de yaratılışın ilk unsuru su fenomenidir. Su kaosu temsil etmektedir ve sudan doğan ilk tepe komzik temeli meydana getirmektedir (Taş, 2002: 14).

Babil ve Mısır yaratılış mitolojilerinden daha eski olan Sümer mitolojisinde de su fenomeni önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sümerlere ait yazılı tabletlerinde yer aldığı üzere, "Gök'ü ve Yer'i doğuran ana" tanımlaması yapılan tanrıça Nammu, uçsuz bucaksız "İlksel Deniz" adıyla bulunmakta ve tanrıça o sudan büyük bir "Kozmik Dağ" ortaya çıkarmaktadır (S. N. Kramer, 2002b: 153-198). Anlatıdan Gök ve Yer olgularına bir çeşit tanrısalılık özelliği verildiği ve

Gök'ün tanrı An, Yer'in ise tanrıça Ki şeklinde adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Sümerce 'gökyüzü' anlamına gelen An, yaratılış hadisesinde ilk hareketi sağlayan gök tanrısının adıdır (Black & Green, 2003: 29). Bu iki tanrısal gücün birleşmesinden doğan Enlil (hava-tanrı) göğü ve yeri birbirinden hava ile ayırmaktadır. Ayrılan gök, gök tanrısı tarafından alınırken, kalan yer ise hava tanrısı Enlil ve yer tanrıçasına ait olmaktadır. Daha sonra bilgelik tanrısı ve hava tanrısı yeryüzünü ağaçlar, bitkiler, hayvanlar ve sularla donatarak yaşanacak bir yer durumuna getirmektedir (N. S. Kramer, 2002a: 105-107).

Eliade'nın yorumladığı haliyle Ortadoğu ve Akdeniz uygarlıklarında görülen gök ve yerin ayrılması hadisesine ilişkin kozmogonilerin kaynağı muhtemelen Sümer'e dayanmaktadır (Eliade, 2012: 80). Aynı şekilde Babil yaratılış mitosunda da benzer şekilde bir durum söz konusudur. Babil yaratılış (Enuma Eliš) mitosunda yer ve göğün henüz yaratılmadığı zaman başlangıç olarak işaret edilmiştir. Bu mitosa göre ilk tanrısal ana baba olan Apsû (tatlı su okyanusu) ve Ti'âmat (tuzlu su okyanusu)'ın birlikte oluşturdukları kütle, Yer ve Gök'ün meydana gelmesinden evvel en eski öğeler olarak var olmuşlardır. Bu ikisi arasında yükselen buğu, hava veya sis ise onların oğlu Mummu olarak betimlenmiştir (Korpel, 1999: 208). Aynı şekilde çoğu yaratılış mitosunda olduğu gibi yer ve göğün birbirinden ayrılması, kozmosun oluşmasının ilk aşaması olarak ifade edilmiştir. Yer ve gök birbirinden ayrıldıktan sonra Apsû ve Ti'âmat ilk çocuklarını yaratmışlardır (Heidel, 2000: 12-13). Anlatı aynı olmakla birlikte Apsu ve Tiamat'ın ilk oğulları olarak Mummu yerine Lahmu ve Lahamu isimleri de dile getirilmektedir. Buna göre onlardan Anşar ve Kişar doğmuş, Anşar ve Kişar Gök tanrısı olan Anu'yu meydana getirmişlerdir. Böylece insanın çoğalması mümkün hâle gelmiştir (López-Ruiz, 2012: 108).

Mısır yaratılış mitosunda ifade edildiği gibi yaratılışla ilgili henüz herhangi bir oluşum söz konusu değilken Nun adında büyük bir su kaynağının varlığına işaret edilmektedir. Söz konusu kaynaktan yükselen tümsek benzeri bir yapı, yaratılışın ilk evresi olan yerin meydana gelmesini sağlamaktadır. Mısır yaratılış mitosunun bir başka anlatımında ise Nun'un sonsuz bir karanlıkta parlayan bir yumurtayı meydana getirdiğinden bahsedilmektedir. Bu yumurta Tanrı Re-Atum olarak bilinmektedir (Vos, 1999: 119). Nil deltasının ucunda yer alan Heliopolis kentinin güneş teolojisine göre, tanrı Re-Atum-Khepri ilk tanrısal çifttir. Bu çift Şu (Hava) ve Tefnut'u yaratmıştır. Şu ve Tefnut ise Geb (yer) ile tanrıça Nut'un (gök) ebeveyniydi (Eliade, 2012: 114-115). Sümer yaratılış mitosunda olduğu gibi Hava tanrısı Şu onları ayrına dek Gök ve Yer birbiriyle iç içeydi. Bu anlatımlarda anlaşıldığı gibi üç mitosta da Yer ve Gök'ü birbirinden ayıran fenomenin hava olduğu anlaşılmaktadır.

Sözü edilen üç yaratılış mitosu karşılaştırıldığında henüz hiçbir varlık yaratılmadan önce su (kaos) veya su kaynağının yaratıldığı ve bu mitosların ortak noktasının su olduğu anlaşılmaktadır. Her üç mitosta başlangıçta var olan kaosun tanrılar tarafından düzene sokulmasıyla evrenin meydana getirildiği görülmektedir. Ancak; Sümer ve Babil yaratılış mitoslarından farklı olarak Mısır yaratılış mitosunda Güneş Tanrısı Re yaratılışta önemli bir role sahipken Mezopotamya'nın Güneş Tanrısı olan Şamaş'ın -Sümer'deki adıyla Utu- yaratılış safhasında önemli bir role sahip olmadığı görülmektedir (Hooke, 1993: 72). Bu bağlamda özetlendiğinde, Ortadoğu coğrafyasında varlık gösteren inanç sistemlerine etki eden söz konusu üç mitosta yaratılış, kaosun kendisini ifade eden su fenomeniyle başladığı anlaşılmaktadır. Kaostan düzene geçiş yer ve göğün hava fenomeniyle birbirinden ayrılması sonucunda gerçekleşmekte ve bu şekilde yaratılışın ilk basamağı tamamlanmaktadır. Bunlar arasındaki tek farklılık yaratıcı tanrılarla ilgilidir. Babil ve Sümer yaratılış mitoslarında Güneş tanrısı önemli bir rol üstlenmezken Mısır yaratılış mitosunda Güneş tanrısı Re etkin bir rol oynamaktadır.

Sözü edilen bu mitosların tarihsel ve kültürel köklerinin olduğu coğrafyanın ev sahipliği yaptığı İbrahîmî dinlerde (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) evrenin yaratılışı konusu oldukça benzer süreçlerle gelişmiştir. Hem mitolojik mirasta hem de söz konusu büyük dinî geleneklerde yaratılış konusunda ilkin su fenomenine vurgu yapılmaktadır. Suyun çekilmesiyle yerin ve göğün

birbirinden ayrılması süreci gerçekleşmektedir. Kur'an'da yaratılış konusu ayrıntılı şekilde yer almamaktadır. Özellikle Allah'ın yaratma eylemine vurgu yapılmaktadır. Örneğin ilk inen ayet grubunda şu ifade geçmektedir: "Yaratan Rabbinin adıyla oku." (Alak, 96/1). Evrenin yaratılışı ile ilgili ayetlerde, göklerin ve yerin daha önce yaratılmış bir çekirdek varlıktan meydana geldiği, başlangıçta basit bir özelliğe sahip olan bu varlığın açılarak yeri ve göğü oluşturduğunu anlamaktayız (Kocabaş, 2004: 60-61). Kur'an'da birleşik olan yer ve göğün ayrılmasıyla her canlının sudan yaratıldığı ifade edilmektedir (Enbiya, 30). İnsanın yaratılışı konusunda Kur'an'da geçen kimi ayetlerde bazı farklı ifadeler yer almaktadır. Alak 2'de su yerine kan pıhtısı ifadesi kullanılmaktadır. Ayrıca, En'âm 2'de çamurdan, Hicr 26, 28'de balçığın kuruyan çamurundan, Tâhâ 55, Hac 5, Rûm 20'de topraktan yaratıldığı ifade edilmektedir. Genel olarak bakıldığında ise insan; toprak ve su karışımından meydana gelen çamur veya balçıktan yaratılmıştır.

Allah'ın yaratılış ayetlerini yorumlayan müfessirler, Kur'an'ın ilk muhataplarının onu yorumlamada mitolojik anlatımlara başvurduklarını ifade etmektedirler (Öztürk, 2016: 57-58). Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre Allah, ilk olarak suyu yaratmıştır. Ardından suyu kurutup yüzyüzünü meydana getirmiştir. Allah tek katmanlı olan arzı yedi kat olarak düzenlemiştir. Arza dağların yerleştirilmesi ve verimli toprağın yaratılmasıyla canlılar için yaşanılabilir bir ortam oluşmuş ve bunlar ilk dört günde meydana getirilmiştir. Daha sonra Allah duman halindeki göğe yönelerek su buharından meydana getirdiği tek katmanlı gökyüzü yedi kat olacak şekilde düzenlemiştir. Bunlar da iki günlük sürede meydana getirilmiş ve Adem'i de yarattıktan sonra Allah arşa yükselmiştir (Hadîd 57/4, Furkân 25/59, Fussilet 41/12, Kâf 50/38). Mitolojik anlatımlarda yer ve göğün ayrılması hadisesi belli olaylar sıralanarak verilmektedir. Kur'an'da yer ve göğün ayrılması hadisesi açık şekilde ifade edilmektedir. Buna göre Allah yer ve göğü iki günde yaratmış ve arşa yükselmiştir. "Arş" kelimesinin "Allah'ın hükümrânlığı" şeklinde mecazî bir anlama da gelebileceği ifade edilmektedir (Bilmen, 1964: 1446; Öztürk, 2016: 259; Hûd:11/7). İslam tarihinin her döneminde yaratılışla ilgili tartışmalar devam etmiştir. Ortaya atılan düşünceler genel olarak hadiseyi dine dayandırma ya da akıl yoluyla bir çıkarsama girişimi biçimindedir.

Yahudi kutsal kitabı Tanah'ın ilk bölümünde yer alan yaratılış hadisesinde su fenomeninin -tıpkı bölgede yaygın olan mitolojilerde olduğu gibi- önemli bir rol oynadığı görülmektedir (Graves & Patai, 2009: 60). "Başlangıçta Tanrı yeri ve göğü yarattı. Yer ıssız ve boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu. Ve Tanrı, suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan ayırsın, dedi. Ve Tanrı kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı. Ve Tanrı kubbeye Gök dedi" (Yaratılış 1/1-8). Bu ifadelerden evrenin yaratılışından itibaren su fenomeninin varlığı anlaşılmaktadır. Sümer, Babil ve Mısır yaratılış mitlerinde olduğu gibi sonsuz sular kaoskaou temsil etmekte ve Tanrının emriyle birbirinden ayrılan sular ya da suları ayıran bir kubbe/tepe kaostan düzene geçişin temsili olarak işlenmektedir. Tevrat ve Kur'an'dan anlaşıldığı gibi "her şeyin sulardan meydana geldiği" görüşünde paralellik söz konusudur. Kur'an'da yer alan bazı ayetlerde yaratılışın ana maddelerinden biri olan suyun, canlılar için taşıdığı önem vurgulanmaktadır. Bu bağlamda gerek mitolojik kültür gerekse de İbrahimî dinî gelenekte, yaratılış safhasında kaos düzeninin su ile ilişkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla kaos ancak suların birbirinden ayrılması düzenin meydana gelmesinin işareti olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Ortadoğu coğrafyasında tek tanrılı inanışların ilki kabul görülen Yahudiliğin kutsal metinlerinde ve Tevrat'ta yer alan ifadelerde; Sümer yaratılış mitoslarına benzer ifadeler bulunduğu görülmektedir. Söz konusu mitosun sözlü ve/veya yazılı gelenek aracılığıyla Yahudi kutsal metinlerinde etki ve/veya yansımaları olduğu açıktır. Yahudi geleneğinin devamı olması ve Eski Ahit diye tabir edilen kutsal kitabın devamı niteliğindeki Yeni Ahit'in kabul edilmesi; Hristiyan geleneğinde de yaratılışın benzer bir süreçte oluştuğuna olan inancı anlaşılır kılmaktadır.

Yahudi ve Hıristiyan geleneklerine ait çoğu hadisenin tarihsel bağlamda yer edindiği Kur'an'ın da yaratılış ile ilgili mitoslar ile benzer durumları barındırdığı görülmektedir. Her ne kadar doğrudan Kur'an'da mitolojik kıssa bulunduğu aleni bir şekilde ifade edilmemiş olsa da kimi araştırmacılar müfessirlerin bazılarının istinat ederek Kur'an kıssalarının bazılarının temsili/varsayım olabileceğini iddia etmişlerdir (Halefullah, 2017: 226). Çünkü muhatapların, olumsuz yöndeki kimi tavır, düşünce ve eylemlerden uzak durmaları mitolojik söylem ve anlatım sayesinde başarıya ulaşacağı düşünülmektedir. Kimi âlimlere göre bu üslup, aynı zamanda o dönem bilinen bir anlatım yöntemi olarak da uygun görülmüştür. Bu bağlamda İslam dini ve bunun çevresinde şekillenen kültür içinde mitolojik öğelerin varlığı öteden beri bilinen bir olgudur. Müslüman alimler de bu konuda mitolojik unsurlardan oluşan ve İsrâîliyyât terimi ile ifade edilen malumatları kullanmış ve bunlar önemli İslamî kaynaklara da aktarılmıştır. (Ocak, 2009: 139).

İlk insanın yaratılmasında toprak fenomeni

İnsanın yaratılışına dair çoğu anlatımda tanrıya dair semboller ve izlere rastlamak mümkündür. Kutsal nitelik kazanan yaratma eyleminde doğaya ait nesnelere doğaüstü nitelik ve aşkınlık kazanır. Yaratma eyleminin içinde geçtiği kozmik âlem içinde insan doğanın öğeleri ile bir bütünlük içinde yaşar. Buna göre gökyüzü sonsuzluğu, tanrısal aşkınlığı sembollerken, yeryüzü yani toprak evrenin annesi olarak bereketi temsil eder ve besleyici özelliğiyle devamlılık sağlar. Bunun yanında yaratılışta sular (nehirler, denizler) her türlü varoluşun temel kaynağı olarak topraktan önce gelir (Tuğrul, 2010: 82).

Kozmogoni mitlerinde insanın yaratılış maddesinin çoğunlukla toprak olduğu görülmektedir. Ortadoğu coğrafyasındaki mitoloji ve ilâhî dinlerde yer ve göğün oluşumunda su ve hava fenomenleri ön plana çıkarken insanın ana maddesi topraktır. Buna göre insanlar, tanrı ya da tanrılar tarafından balçıktan, kimi zaman tanrıların kanı ile karıştırılan çamurdan yaratılmıştır (Çayır, 2020: 99; Erdal, 2018).

İnsanın yaratılışı konusunda Sümer mitolojisine bakıldığında irili ufaklı birçok tanrı ve tanrıçanın varlığına rastlanılmaktadır. Evrene yaşamsal faaliyetler için düzen verilmesinin ardından Enlil, tanrılara yiyecek ve giyecek hizmetlerini yerine getirmesi için için, sığır-tanrı Lahar ve tahıl-tanrıça Anşar'ı yaratmıştır. Geçen zaman diliminde söz konusu iki tanrı arasında bazı anlaşmazlıklar belirmiş ve görevlerde aksamalar yaşanmıştır. Daha sonra tanrıların aksayan hizmetlerinin yerine getirilmesi için çözüm olarak insan yaratılmıştır. Mitosa göre Enlil çapasının nasıl kullanıldığını göstermek için ilk insanı onun aracılığıyla yaratır. Onunla topraktan gerektiği kadar kil alır ve bir kalıbın içine koyarak ona şekil verir (Bottéro ve Kramer, 2017: 582). Yine Enki'nin emirleri doğrultusunda Nammu ve doğum tanrıçası olarak bilinen Ninmah tarafından insanın balçıktan yaratılması hadisesinden de bahsedilmektedir (Hooke, 1993: 27-28; Yonar, 2018: 60).

Söz konusu hadisede, insanın yaratılış süreci Nammu ve Enki arasında geçen diyalog tabletlerde şu şekilde yer almaktadır:

“Ey oğul kalk yatağından, ...bilgeliğini göster,
Tanrılara hizmetkarlar biçimle, onların... onlar üretsinsin” der.
“Ey ana, sözünü ettiğin ‘yaratık’ var edildi,
Onun üstüne tanrıların ... yerleştir,
Deniz dibinin yüzeyindeki kilden yüreğini yoğur,
İyi ve soylu şekillendiriciler kili sağlamlaştıracaklar.
Sen onun uzuvlarını ortaya çıkar,
Ninmah (toprak ana) senin üstünde çalışacak,
Doğum tanrıçaları sen biçimlerken yanında olacaklar,
Ey ana, yeni doğanın yazgısını belirle,
Ninmah onun üstüne tanrıların... yerleştirecek... insan olarak” (Kramer, 1999: 132-133).

Sümer mitolojisinde yaratılış bu şekilde ifade edilirken, Sümerlerde insanın yaratılışına dair farklı anlatıların da bulunduğu görülmektedir. Bu mitler arasında insanların ot gibi yerden çoğaldıklarını anlatan mitin yanı sıra onların tanrıça Aruru tarafından yaratıldığını anlatan mit de yer almaktadır. Bir diğer anlatıya göre de insan, kendisi yaratılsın diye öldürülen iki tanrının kanından yaratılmıştır. Konu hakkında başka söylencelerin varlığı göstermektedir ki yaratılış konusunda çok sayıda anlatım söz konusudur. Temelde insanın yaratılmasının temel sebebi olarak tanrılara hizmet etme gerekliliğinin ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla insanın tapınması da tanrılara hizmettir. Bu hizmet etme anlayışı Eliade'ye göre onların tanrıların hizmetkârları olmalarına karşın, köleleri oldukları anlamına gelmemektedir (Eliade, 2012: 81).

Babil mitolojisinde ise çok çalışmaktan yorulan ve kendilerine hizmet edilmesini isteyen tanrılar insanı yaratmaya karar vermiştir. Bunu düşüncelerini gerçekleştirmek için de Enki ve başka tanrıların isteği üzerine, tanrıça Mami (diğer adıyla Ninhursag) öldürülmüş bir tanrının kanı ile karıştırılan balçıktan ilk insanı yaratmıştır (Heidel, 2000: 98; Yonar, 2018: 59). Söz konusu anlatıda bir tanrının kanının kullanılarak ve kil ile karıştırılması pek inanç ve dinde tartışılan "tanrısal öz" kavramını akıllara getirmektedir. İnsanın tanrının özünden olması hadisesi antik dönem uygarlıklarından beri tartışan bir konudur.

Mısır yaratılış mitosunda insan yaratıcı tanrı Khnum tarafından yaratılmıştır (Hart, 2007: 41). Burada yaratma esnasında bir çömlekçi çanağı kullanılmıştır. Buna göre tanrı Khnum insanları çömlekçi çarkında biçimlendirmiştir. Bu anlatıya dair görseller mevcuttur (Hooke, 1993: 75). Böylece toprak fenomeninin yaratılışta oldukça önemli olduğu görülmektedir. İlk insanın yaratılışında Sümer ve Babil mitoslarında anlatımların çokluğu ve ayrıntısına karşın Mısır yaratılış mitosunda bu konuya fazla vurgu yapılmamıştır.

Mısır kültürüne ait mitosta insan bedeni daha profesyonel bir yöntemle başlı başına bir araç olan çömlekçi tornasında şekillendirilmektedir. Bu biçimi ile Mısır yaratılış mitosu, Mezopotamya yaratılış mitosunun bir başka versiyonuna benzemektedir. Bu versiyona göre tıpkı Mısır mitosunda olduğu gibi, ilk insan çömlekçi çarkında, kilden yaratılmış ve pişirilmiştir (Yonar, 2018: 60).

Yukarıda söz konusu edilen yaratılış anlatılarında topraktan yaratma ile ilgili oldukça canlı ve belirgin anlatımlar mevcuttur. Aynı şekilde bu kültürün yanı sıra Ortadoğu bölgesindeki İbrahimî dinî geleneklerde de insanın yaratılış hadisesinde topraktan yaratma ile ilgili belirgin benzerlikler bulunmaktadır. Yahudi kutsal metinlerinde ilk insan olarak Adem'in topraktan yaratılmasıyla ilgili çeşitli anlatımlar mevcuttur:

"Toprağa dönünceye dek
Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksınız.
Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın
Ve yine toprağa döneceksin." Yaratılış: 3/19.

Mitolojik anlatımların bir şekilde İbrahimî dinlerde de kendine yer edindiği söylenebilir. Tevrat'ta yaratma eylemi aşama aşama anlatılmakta ve Yahudi tanrısı Yahve'nin evreni altı günün sonunda yaratıp yedinci gün dinlendiğine vurgu yapılmaktadır. Evrenin ilk aşamada yaratılmasından sonra canlılar yaratılmış ve en son olarak da insanın diğer canlılardan sonra Tanrının suretinde yaratılması altı günlük bir sürece tamamlanmıştır. Buna göre tanrı Yahve, yaratma eyleminin altıncı gününde ilk insan olarak Adem'i topraktan yaratmıştır. O'nun burnuna yaşam solugunu üflemiş ve yaşayan bir varlık olmasını sağlamıştır. Daha sonra da Havva'yı, Adem'in kaburgasından yaratmıştır (Yaratılış, 1/1-27; 2/7; 2/21). Dolayısıyla toprak fenomeni Tevrat'ta ilk yaratma eyleminde temel malzeme olarak ön plana çıkmaktadır.

Yaratma eylemi esnasında ilk insanın yaratılış ile ilgili efsanevi ve mitolojik karakterli anlatılarla Adem'in yaradılışını konu edinen İslami kaynaklar arasında bazı ilişkiler olduğu görülmektedir. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Adem'den bahsedilmektedir. O yaratılan ilk insandır. Temel olarak balçık ve çamurdan yaratılmıştır. Çeşitli sûrelerde de toprak, çamur ya da çamura

benzer balçık, yapışkan toprak gibi maddelerden yaratma eyleminin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İnsanın yaratılışı ile ilgili “insan” (el-insân) dışında zaman zaman “beşer”, “âdem” ifadelerinin kullanımı söz konusudur. İnsanın yaratılmasında toprak fenomenine dair aktarımlarda mitolojik unsurların fazlaca yer aldığı Yahudi kültürünün etkisi fazladır. Bu anlatımlara göre insandan önce yeryüzünde çeşitli varlıklar bulunmakta idi. Bu konulara dair ayrıntılar İsrailiyat kökenli halkbilimsel çalışmalarda yer almıştır. Çeşitli bazı hadis kaynaklarına göre Allah, insanı yaratmadan önce Cebrail’i yeryüzüne göndermiş ve bir avuç toprak getirmesini istemiştir. Fakat bu toprağın her çeşitten olması istemiştir. Fakat Cebrail ve toprak arasındaki konuşmaya göre, toprağın, yaratılacak halkın Allah’a karşı isyancı olmasından çekindiği için Cebrail’in toprak almasını istememiştir. Cebrail de toprağı almadan geri dönmüştür. Devam eden anlatımda Allah, Mikail’i aynı şekilde görevlendirmiş, o da toprak almadan geri dönünce daha sonra İsrail, aynı sonuç ortaya çıkınca da en son Azrail bu işle görevlendirilmiştir. Azrail, toprağın isteğini geri çevirerek Allah’ın emrini yerine getirmiş ve yerden çeşit çeşit olacak şekilde bir avuç toprak alarak Allah’ın Âdemoğlu’nu yaratması eylemi gerçekleşmiştir. Bu anlatımların özellikle İsrailiyat kökenli olduğu dile getirilmekle birlikte (Aydemir, 1979, 250; Agitoğlu, 2015: 46-47), yaratılış mitoslarının büyük dinî geleneklerdeki etkisinin görülmesi açısından önem kazanmaktadır. Yaratılışa dair bu anlatılar benzer şekilde birçok şamanist karakterli Asya mitosunda da kendine yer bulmuştur (Çoruhlu, 2002; Erdal, 2018: 121).

Toprak temel yaşam kaynağı olarak bilinmektedir ve pekçok kültürde toprağın doğurganlığından bahsedilmektedir. Toprağın kadın ve bedeni ile özdeşleştirilmesi en erken uygarlıklarından beri iyi bilinen bir kültürel olgudur (Delaney, 2014: 50-53). Bu söylem toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınabilmektedir. Dolayısıyla yaratılışta toprak fenomeni, arkeolojik ve antropolojik açıdan en fazla dikkat çekilen konuların başında gelmektedir. Özellikle yaratılış mitoslarında tahıl ve yiyecek elde etmek için ana tanrıça yaratımı söz konusudur (Hooke, 1993: 27). Mitolojide ve günlük yaşamda ana tanrıça figürünün oldukça ön plana çıktığı, hayatın devamlılığı ve kadın arasında bir bağlantı kurulduğu görülmektedir.

Sonuç

Ortadoğu coğrafyasında ve kültüründe yer alan yaratılış mitolojilerinin bölgedeki tek tanrılı dinlerin kutsal metinlerine ve bu yönde bir sözlü geleneğin oluşumunda etkileri olduğu görülmektedir. Çünkü bölgenin çok yapılı etno-dinsel özellikte olması tarihsel süreçte vahyin anlaşılma biçimlerine yansımaları kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca bu durum dinî ve kültürel aktarımın dinamik olduğu yönünde bir tespit de bölgeye özgü bir değer olarak kabul edilmelidir.

Çalışmaya konu olan kültürlerde ilk yaratılış mitosları olan Sümer, Babil ve Mısır mitolojik anlatımlarında kaostan düzenli bir evrene geçiş sürecinde su fenomeni bir görev üstlenmektedir. Ayrıca söz konusu mitoslarda evrenin yaratılmasından evvel yerin ve göğün bir olduğu, bir süre sonra birbirinden ayrıldığı anlayışı düal bir evren olgusunun oluştuğunu gösteren bir durum olarak yorumlanabilir. Zira birbirinden ayrılan yer ve göğün eril ve dişil tanrıları temsil ettiği ve birlikteliklerinden bir doğum hadisesinin gerçekleştiği açıktır. Böylece yaratılışın ilk basamağında karşıt iki enerjinin meydana gelişi, söz konusu yer ve göğün birbirlerinden ayrılmasıyla gerçekleşir. Bu iki karşıt enerjinin yani tanrı ve tanrıçanın birleşmesinden yaratılışın ilk meyvesi doğmaktadır.

Evrenin yaratılmasının ardından insanın yaratılma hadisesi de söz konusu mitoslarda benzer bir şekilde anlatılmaktadır. İlk insanların topraktan veya kilden yoğrularak yaratıldığı görülmektedir. İbrahimi dinî geleneklerde yer aldığı haliyle insanın yaratılışında en temelde toprak kullanılmıştır. Dolayısıyla insanlık tarihi ve kültürü bakımından daha erken bir safhası temsil eden Sümer, Babil ve Mısır uygarlıklarına ait çeşitli yaratılış anlatımlarında insanın topraktan yaratılması hadisesi bu açıdan büyük dinî geleneklerin kutsal metinleriyle benzerlik göstermektedir. Mitoslar bakımından oldukça zengin bir hazineye sahip olan bu coğrafyada, dinlerin ve inanç sistemlerinin anlatımlarında ya da bunları literal bağlamda ele aldığı/konu edindiği çeşitli hadiselerde mitolojik kültürün etkisinden söz etmek mümkündür. Antik dönem

uygarlıklarına ait yaratılış anlatılarındaki birtakım unsurların Yahudi ve devamında Hıristiyan kutsal metinlerine yansıdığı görülmektedir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslamî kaynaklarda da benzer hususlar dikkat çekmektedir. Kur'an'ın mitolojik unsurları içermesiyle ilgili tartışmalar ortaya çıkmakla birlikte, evrenin ve insanın yaratılması hadiselerinde söz konusu üç fenomenin benzer şekilde yer edindiği görülmektedir. Geçmişten günümüze gerek dinî gerekse de dinî alan dışında konumlanan topluluk ya da toplumlar ve insanlar için yaratılışla ilgili anlatılar bağlamında görüldüğü gibi benzer zihinsel algılarla açıklanmaya çalışılmış ve makalemiz sınırları dahilinde incelenen hava, su ve toprak fenomenlerinin Ortadoğu coğrafyasında var olmuş mitolojilerin tek tanrılı dinlerdeki olası yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çünkü İnsanlığın kültürel olarak inanç geçmişi bu süreçte çoğu kez benzer şekilde nakledilerek yaşama imkânı bulmuş ve unutulmamıştır.

Kaynakça

- Agitoğlu, N. (2015). *Peygamberimizin (SAS) dilinden Hz. Âdem*. Kitâbi Yayınları.
- Armstrong, K. (2006). *Mitlerin kısa tarihi* (Çev. D. Şendil). Merkez Kitaplar.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ felsefe tarihi 1: Sokrates öncesi Yunan felsefesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Arslan, A. (2008). *İlkçağ felsefe tarihi 4: helenistik dönem felsefesi: Epikuroşcular stoacılar septikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Aydemir, A. (1979). *Tefsirde İsrailiyat*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Batuk, C. (2006). *Mitoloji ve tarihsellik: Hıristiyanlığın asli günah mitinin tarihsel dönüşümü*. İz Yayıncılık.
- Bilmen, Ö. N. (1964). *Kur'anı Kerim'in Türkçe meâlî âlisi ve tefsiri*. C. 3. Bilmen Yayınevi.
- Black, J. & Green, A. (2003). *Mezopotamya mitoloji sözlüğü. Tanrılar, ifritler, semboller*. Aram Yayıncılık.
- Bottéro, J. & Kramer, S. N. (2017). *Mezopotamya mitolojisi* (Çev. A. Tümertekin). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bratton, F. G. (1995). *Yakın Doğu mitolojisi* (Çev. N. Muallimoğlu). MÜİFV. Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2013) Yaratma, *DİA*, Cilt 43: 324-329.
- Çayır, M. (2020). Eski Mezopotamya mitolojisinde insanın yaratılışı, *Antropoloji* (39), 98-102.
- Çığ, M. İ. (2016). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki kökeni*. Kaynak Yayınları.
- Çoban, B. Z. (2015). Anadolu, Mısır ve Mezopotamya dinleri. B. Adam (Ed.), *Dinler Tarihi El Kitabı* (503-524). Grafiker Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalıcı Yayınevi.
- Delaney, C. (2014). *Tohum ve toprak*. İletişim Yayınları.
- Demir, Ş. (2019). *Mitoloji Kur'an kıssaları ve tarihi gerçeklik*. Beyan Yayınları.
- Demirci, K. (2017). *Eski mezopotamya dinlerine giriş*. Ayışığı Yayıncılık.
- Eliade, M. (1994). *Ebedi dönüş mitosunu* (Çev.Ü. Altuğ). İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri* (Çev. S. Rifat.). Om Yayınevi.
- Eliade, M. (2012). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi 1* (Çev. A. Berktaş). Kabalıcı Yayınevi.

- Erdal, T. (2018). Türk ve dünya mitlerinde insanın yaratılışı ve toprak. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (61), 113-126.
- Esin, O. (2018). İnanç temelinde suyun yaratılış düşüncesi ve geleneksel yapı üzerindeki etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 61-69.
- Gül, A. (2014). Su kültü ve tufan. H. Gündoğar, Ö. A. Yıldırım ve M. A. Az (Ed.), *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu* içinde (183-194). Şırnak Üniversitesi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2018). *Mitoloji ile inanç arasında*. HİKAV Yayınları.
- Graves, R. & Patai, R. (2009). *İbrani mitleri: tekvin-yaratılış kitabı*. (Çev. U. Akpur). Say Yayınları.
- Halefullah, M. A. (2017). *Kur'an'da anlatım sanatı ve el-fennu'l-fasası*. (Çev. Ş. Karataş). Ankara Okulu Yayınları.
- Harmanşah, Ö. (2020). *Eski Yakındoğu'da kent, bellek ve anıt*. (Çev.F. Yavuz). KÜY.
- Hart, G. (2007). *Mısır mitleri* (Çev. M. S. Türk). Phoenix Yayınları.
- Heidel, A. (2000). *Enuma Eliş: Babil yaratılış destanı* (Çev. İ. Birkan,). Ayraç Yayınevi.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu mitolojisi* (Çev. A. Şenal,). İmge Kitabevi.
- Jackh, E. (1952). Delimitation of the Middle East. E. Jackh (Ed.), *Background of the Middle East* (pp. 1-4). Cornell University Press.
- Kocabaş, Ş. (2004). *Kuran'da yaratılış*. Pınar Yayınları.
- Korpel, M. C. A. (1999). Creator of all. K. Van Der Toorn, B. Becking ve P. W. V. d. Horst (Eds.) *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. W. B. Eerdmans Publishing.
- Kramer, S. N. (2002a). *Tarih Sümer'de başlar* (Çev. H. Koyukan): Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2002b). *Sümerler* (Çev. Ö. Buze). Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer mitolojisi* (Çev. H. Koyukan). Kabalcı Yayınevi.
- Kuhrt, A. (2010). *Eski Çağ'da Yakındoğu I* (Çev. D. Şendil). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kutsal Kitap. (2016). Kitapı Mukaddes Şirketi.
- López-Ruiz, C. (2012). *Tanrılar doğduklarında: Yunan kozmogonileri ve Yakındoğu* (Çev. H. Koyukan). İthaki Yayınevi.
- Malinowski, B. (2000). *Büyü, bilim ve din* (Çev. S. Özkal). Kabalcı Yayınevi.
- Morford, M. P. O. & Lenardon, R. J. (2003). *Classical mythology*. Oxford University Press.
- Ocak, A. Y. (2009). İslâm'ın temel inançları etrafında oluşan "mitolojik" kültür: "İslâm mitolojisi" yahut İslâm ilahiyatının ihmal edilmiş önemli bir sorunsalı (bir "mise-en-question" denemesi). *Milel ve Nihal*, 6 (1), 137-163.
- Örnek, S. V. (2000). *100 Soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. Gerçek Yayınevi.
- Öztürk, M. (2012). *Kıssaların dili*. Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, M. (2015). *Kur'an-ı Kerim meali. Anlam ve yorum merkezli çeviri*. Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, M. (2016). *Kur'an ve yaratılış*. KURAMER.
- Pollock, S. (2017). *Antik Mezopotamya* (Çev. Burak Esen). Sümer Yayıncılık.

- Sina, İ. & Tufeyl, İ. (2004). *Hay bin Yakzan* (Çev. M. Ş. Yaltkaya ve B. Reşid) Yapı Kredi Yayınları.
- Soury, J. (2008). *Karşılaştırmalı mitoloji ışığında İsrail dini* (Çev. H. Güngör ve İ. Açmaz). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taş, İ. (2002). *İslam öncesi Türk düşüncesinde kozmogoni kozmoloji*. Kömen Yayınları.
- Tuğrul, S. (2010). *Ezeli kutsal, edebi kurban*. İletişim Yayınları.
- Tunç, İ. & Çelebi, N. (2019). Ortadoğu coğrafyasında yaratılış mitosları. Mehmet Hakkı A. vd. (Ed.), III. *Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi Sempozyum Kitabı* (583-598). Iğdır Üniversitesi Yayınları.
- Vos, R. L. (1999). Atum. K. Van Der Toorn, B. Becking ve P. W. V. d. Horst (Eds.) *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*. W. B. Eerdmans Publishing.
- Yılmaz, D. (2018). Doğudan batıya tanrıların dönüşümü: tanrıça İnanna Athena'ya nasıl dönüştü. E. Kökdemir ve A. G. Fidan (Ed.), *Doğu ve Batı Mitolojileri* (191-205). Delta Kültür Yayınevi.
- Yonar, G. (2018). *Yaratılış mitolojileri*. Ötüken Neşriyat.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:

1. Yazar/First author %50,
2. Yazar/Second author %50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).